

PĂTRUNDEREA STĂPÂNIRII MAGHIARE ÎN BANAT. CONTRIBUȚII LA APARIȚIA INSTITUȚIILOR DE TIP OCCIDENTAL

*Zoltán Iusztin**

Cuvinte cheie: comitate, organizare administrativă, instituții, comite, cetate, regalitate.
Palabras clave: condados, organización administrativa, instituciones, conde, plaza fuerte, regalidad.

Cercetarea evoluției comitatelor și a dezvoltării lor ca unități administrative conferă o imagine mai bună despre instaurarea stăpânirii coroanei ungare în zona delimitată de Mureș, culoarul Timiș-Cerna, Dunăre și Tisa. Autoritatea regală este reprezentată, în teritorii, de comiții și castelanii aflați la conducerea comitatelor, respectiv, a cetăților¹. Apariția uneia dintre cele două forme administrative sau a ambelor demonstrează existența unui sistem centralizat, cu o anumită dezvoltare instituțională.

În cazul teritoriului bănățean există multe discuții cu privire la momentul apariției comitatelor și a organizării administrative, fapt ce aruncă o lumină difuză asupra situației societății din această zonă în perioada secolelor XI-XII.

Interpretarea unei informații din *Legenda major* prin prisma tradiției, care îi atribuie regelui întemeietor organizarea administrativă a întregului regat, a dus la rezultatul eronat care prezintă înființarea celor șase comitate² bănățene la începutul secolului al XI-lea³. Punctul de plecare a fost prezentarea, în izvor hagiografic, a celor șapte monahi, maghiari cu o zestre culturală bogată, ce au fost numiți arhidiaconi și l-au ajutat pe episcop la răspândirea credinței catolice

* Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, e-mail: parceval_zoli@yahoo.com

¹ Gy. Kristó, *Ardealul timpuriu (895-1324)*, Szeged, 2004, p. 140; autorul identifică în interiorul comitatului o instituție distinctă și anume comitatul de cetate.

² Cenad, Arad, Timiș, Torontal, Cuvin și Caraș.

³ Szentkláray J., *Krassó Vármegye Óshajdana*, Budapest, 1900, p. 110-116 (în continuare Szentkláray, *Krassó*).

și organizarea diecezei⁴. Potrivit acestei ipoteze, cei șase arhidiaconi ar fi slujit în comitate diferite, în timp ce arhidiaconul superior l-ar fi ajutat pe episcopul din cetatea Cenadului. Astfel, fiecare arhidiaconat ar fi corespuns câte unui comitat bănățean⁵.

Mai veridică este considerată ipoteza potrivit căreia comitatele bănățene s-au creat etapizat⁶. La început a existat un singur comitat, Cenad, prin fragmentarea căruia au apărut comitatele Arad și Timiș⁷, iar ulterior, la cumpăna secolului al XII-lea, au fost întemeiate comitatele Cuvin și Caraș. Comitatele târzii, așa cum este Torontal, au fost create ca urmare a schimbărilor politice și administrative inițiate de dinaștii angevini⁸.

Aceste premise sunt confirmate într-o oarecare măsură de apariția etapizată a comitatelor în textele documentelor. Despre comitatul Arad se menționează că ar fi atestat în 1156⁹, în timp ce primul comite cunoscut al Cenadului, în legătură cu care este coroborată existența unității administrative, este amintit în anul 1163¹⁰. Comitatul Timiș este menționat în anul 1177¹¹, iar

⁴ *Inter praefatos vero monachos errant septem viri literati et Ungarica lingua interpretes expediti, videlicet Albertus, Philippus, Henricus, Conradus, Crato, Tezlo et Stephanus... Per ipsos enim tota Chanadina provincial sacri eloquii existitit irrigata, qui archidiaconatus habentes aedificabant ecclesias in urbibus et villis.*

⁵ Szentkláray, Krassó, p. 114-116.

⁶ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1988, p. 462-468; Ortway T., *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*, I, Budapest, 1891, p. 380 (în continuare Ortway, *Magyarország egyházi*).

⁷ Borovszky S., consideră că întemeierea comitatului Timiș avut loc în timpul regelui Geza al II-lea (1141-1162), *Torontál vármegye*, Budapest, 1919, p. 343.

⁸ Comitatului Torontal este atestat începând cu anul 1326, în timp ce arhidiaconatul omonim este menționat, pentru prima dată, doi ani mai târziu.

⁹ I. Hațegan, L. Savulov, *Banatul Medieval*, în *AnB* (S.N.), V, 1997, p. 190; Prima atestarea a comitatului este atribuită documentului, emis de regele Geza al II-lea, care îl menționează – printre martori – pe Primogenitus. Pe acesta Szentpétery I. îl consideră preposit de Arad, *Regesta Regum Stirpis Arpadianae critic-diplomatica* (în continuare Szentpétery, *Regesta*), I, Budapest, 1923, p. 29-30, nr. 84. În textul latin, publicat de Gy.Fejér, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (în continuare *CD*), II, Budae, 1829, p. 143. este menționat *Primogenitus Varadiensis praepositus* care, într-un alt document din același an este numit *Varadiensis Praepositus*.

¹⁰ Szentpétery, *Regesta*, p. 34, nr. 102.

¹¹ Wenzel G., *Árpádkori Új Okmánytár*, I, Pest, 1860, p.69-70 (în continuare *AUO*); *DIR*, C, Transilvania sec. XI-XIII, I, p. 6.

Caraș și Cuvin la începutul secolului al XIII-lea¹², în timp ce Torontal apare doar în deceniul trei al secolului al XIV-lea¹³.

După cum vedem nu există o ordine în modul de constituire a comitatelor. Pe de altă parte, Gy. Kristó consideră că în sistemul administrativ creat de Ștefan cel Sfânt, existau două unități principale: comitatele (*vármegyék*) și comitatele de cetăți (*várispánságok*). Cele două unități administrative sunt sinonime până la un punct, fapt pentru care, în documente, nu se face distincție între ele, ambele fiind numite *comitatus*¹⁴.

Comitatul este definit ca o instituție administrativă caracterizată de un teritoriu bine conturat, condus de la un centru, care era reprezentat de o cetate. Comitatul însemna practic teritoriul și împrejurimile cetății, delimitate de hotare. Indiferent cine era proprietarul terenului aferent cetății, teritoriul era înscris în cadrul comitatului respectiv¹⁵.

Spre deosebire de acesta, comitatele de cetăți erau instituții administrative teritoriale caracterizate de o cetate căreia i se atribuiu teritorii, ce puteau ființa în mai multe comitate. Practic, comitatele de cetăți erau definite în special de cetatea în care își aveau sediul și din care gestionau teritoriile aferente. Față de comitat acestea sunt considerate instituții particulare, care administrau pământurile regelui, între care nu exista o unitate teritorială, numitorul comun fiind proprietarul și delegații săi.

Sinonimia între cele două instituții era cetatea în care își aveau sediul funcționarii ambelor unități. Diferența consta în terenurile aferente, posesiunile cetății fiind sub autoritatea comitelui de cetate, în timp ce hotarul cetății forma comitatul¹⁶.

Aceste asemănări și diferențe au scos în evidență faptul că fiecare comitat avea neapărat un comite de cetate, în schimb existența unui comitat de cetate nu însemna funcționarea unui comitat. De aici rezultă că unitatea de bază era comitatul de cetate, mai ales că numai acesta beneficia de un corp de funcționari numiți de rege: comitele (*ispán*), comitele de curte (*udvarispán*), castelanul

¹² *Ibidem*, p.19 și 150-151.

¹³ Milleker F., *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár, 1915, p. 5; Ortvyay, *Magyarország egyházi*, I, p. 383.

¹⁴ Kristó Gy., *Ardealul*, p. 140; Idem, *Szent István király*, Budapest, 2001, p. 70-75.

¹⁵ Kristó Gy., Engel P., Makk F., *Korai magyar történeti lexikon (9-14.század)*, Budapest, 1994, p. 358-359.

¹⁶ Kristó Gy., *Szent István*, p. 74.

(*várnagy*), locotenentul (*hadnagy*) și, în cazul comitelui de cetăți de graniță, comandantul zonei de graniță (*örnagy*)¹⁷.

Aceste idei nu sunt noi, ele au fost adoptate de istoriografia maghiară de la sfârșitul secolului al XIX-lea¹⁸ și reactualizate în secolul al XX-lea. În această perioadă unul dintre cei mai mari adepți ai așa numitei „teorii dualiste” este Gy. Kristó¹⁹. Așa cum observăm, el dezvoltă aceste idei și atribuie regelui Ștefan cel Sfânt întemeierea unui dublu comitat, dar în același timp, și crearea a două instituții distincte.

Dacă funcționarea comitatului ca instituție administrativă este o realitate atestată documentar, existența comitatului de cetate poate fi contestată. Acesta din urmă nu trebuie interpretat ca o instituție particulară aflată în slujba coroanei, foarte asemănătoare comitatului administrativ. Mai mult, așa numitul comitat de cetate eclipsează existența unei instituții politice atestată de cele mai timpurii izvoare. Astfel, în locul instituției particulare²⁰ promovate de Kristó, trebuie să identificăm cetatea ca centru de putere.

Din acest punct de vedere cele două pârgii politico-administrative cu ajutorul cărora a fost guvernat regatul Ungariei, au fost comitatul și cetatea.

Ne putem pune întrebarea, dacă pe baza acestor deziderate putem observa caracterul comitatelor bănățene? Sau momentul apariției și evoluției lor în secolele XI-XII?

Potrivit izvorului hagiografic, primul comitat bănățean trebuie să fie cel întemeiat de Ștefan cel Sfânt, imediat după înfrângerea lui Achtum în jurul anului 1028. Despre întinderea sa același izvor ne informează, indirect, că ar fi cuprins toată stăpânirea urmașului lui Glad²¹, însă despre existența sau înființarea unor alte comitate pe acest teritoriu nu mai menționează nimic. Sigura informație adusă de aceeași sursă, referitoare la organizarea administrativă, este menționarea

¹⁷ Idem, *Ardealul*, p. 140.

¹⁸ Botka T., *A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről I-VI*, în *Sz.*, 1870-1872, p. 500-501, 513-518, 521-522; 297-309; Balássy F., *Viszhang Botka Tivadar „Tájékoztatóra”, a vármegyék alakulása kérdéseiben*, în *Sz.*, 1873, p.88-93; Pesty F., *A Magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században*, Budapest, 1882, 117-131; Ortway, *Magyarország egyházi*, I, p. 122; Idem, *Pozsony város története*, I, Pozsony, 1892, 90-91.

¹⁹ Kristó Gy., *Ardealul*, p. 140; Idem, *Szent István*, p. 70-75.

²⁰ comitatul de cetate (*várispánság*).

²¹ *Vita Sancti Gerardi*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum* (în continuare *SRH*), ed. Szentpétery I, II, p. 491-493.

unor *comites, que constituerant rex*²². S-a spus despre acești *comites* că ar fi delegații regali din comitatele bănățene, iar prezența lor ar fi mărturie pentru existența mai multor comitate pe teritoriul episcopiei de Cenad²³. Fără argumente concrete această teorie rămâne la nivelul unei ipoteze.

În istoriografia românească se acceptă ideea potrivit căreia cucerirea maghiară s-a desfășurat, în zona bănățeană, de la vest spre est, într-un ritm destul de lent, fapt ce nu poate certifica formarea comitatelor în perioade așa de timpurii, mai ales că ele sunt menționate de documente începând cu a doua jumătate a secolului al XII-lea, iar autoritatea centrală și-a făcut simțită prezența în special în partea vestică a provinciei, în zona de câmpie²⁴.

Apariția și organizarea comitatelor a fost un proces complex, desfășurat pe o perioadă mai lungă de timp și determinat de evoluția internă a regatului raportată la problemele externe. După cum menționam, este greu de crezut că regele întemeietor ar fi realizat împărțirea administrativă a teritoriului bănățean. Mai verosimil este să-i considerăm pe comiții amintiți de *Legenda major*, comiți de cetăți care aveau rolul de a gestiona proprietățile coroanei. Sediul lor trebuie căutat în cetățile cucerite de la autohtoni, amintite de izvoarele: Keve, Horom, Orșova, Morisena²⁵ sau mărturiile arheologice²⁶.

Acest lucru conduce la o teorie mai veche, actuală și astăzi, potrivit căreia în vremea regelui Ștefan cel Sfânt au existat comitate mari²⁷ care, în perioadele ulterioare, s-au fragmentat dând naștere unor comitate mai mici²⁸.

Un asemenea comitat a funcționat în zona bănățeană, mai ales pe teritoriul de câmpie. După cum știm, la conducerea sa a fost instalat Chanadinus-Csanád, dar fără îndoială în subordinea sa se aflau o serie de comiți de cetăți,

²² *Ibidem*, p. 494.

²³ Szentkláray, *Krassó*, p. 118.

²⁴ I. Hațegan, L. Savulov, *op. cit.*, p. 190-191.

²⁵ Șt. Matei, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 255-257.

²⁶ I. A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 120; E. Glück, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 97 și 100.

²⁷ Această situație poate explica terminologia întâlnită în textele documentelor, folosită pentru desemnează comitatele: *provincia, terrytorium, parochia, partibus*.

²⁸ Kristó Gy., *Szent István*, p. 72-73; Idem, *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*, Szeged, 2003, p. 68-71; Idem, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1988, p. 459-460.

care întregeau aparatul administrativ. Regele, din experiența anterioară, a încercat probabil să limiteze autoritatea unui asemenea comite prin secundarea sa de către funcționari cu autoritate asemănătoare.

La începutul secolului al XI-lea stâlpii stăpânirii ungare erau cetățile din pământ, ocupate de reprezentanții coroanei. Potrivit opiniei generale autoritatea coroanei s-a realizat mai repede și mai concret în zona de câmpie a Banatului, în timp ce în zona de dealuri ocupația s-a produs mai lent²⁹.

În această ordine de idei putem considera că avansarea stăpânirii maghiare a urmărit patru direcții: 1. linia Mureșului de la vest la est; 2. cursul Tisei; 3. partea centrală, în special câmpia Timișului pe direcția nord-sud-est; 4. linia Dunării de la vest spre est, pe care se va înregistra maxima înaintare.

Înaintarea cuceritorilor s-a derulat mai rapid și eficient pe cursul Mureșului și al Tisei. Chiar unul dintre motivele războiului împotriva ducelui Achtum fusese stăpânirea cursului inferior al râului Mureș. Odată cu instalarea lui Chanadinus-Csanád în cetatea Morisenei, regalitatea a încercat să securizeze cursul inferior până în zona munților Metaliferi, pentru transportul sării. Cele mai importante puncte trebuie să fi fost Morisena și Arad, cetăți din care puteau fi supravegheate și teritoriile din jur, în special munții Zarand, unde exista via reginei Gizela, în timp ce zona păduroasă aparținea regelui. Aceste proprietăți sunt atestate de toponime ca Asszony și Udvari³⁰.

Odată constituită proprietatea privată – în acest caz a regelui, dar și a urmașilor lui Achtum³¹ – urmează, în legătură directă, întemeierea unităților administrative. Conform *Legendei*, întemeierea comitatului are loc imediat cu instalarea lui Chanadinus-Csanád în cetatea Morisenei, ca demnitar al coroanei³². Dar, în situația dată nu putem vorbi decât de un singur comitat pentru întregul teritoriu bănățean, denumit după primul comite, a cărui întindere spre est este greu de stabilit. Desigur această formă instituțională nu este sinonimă cu cele din secolul al XII-lea, ci prelungește, doar din punct de vedere administrativ, vechiul model de conducere, dar în același timp face trecerea spre introducerea instituțiilor de tip apusean, prin apariția comiților și a centrelor de putere.

Perpetuarea vechilor instituții trebuie căutată în supraviețuirea cnezatelor și a proprietăților deținute de autohtoni, așa cum rezultă din realitățile furnizate

²⁹ I. Hațegan, L. Savulov, *op. cit.*, p. 190.

³⁰ Györfly Gy., *Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest, 1963, p. 164-166.

³¹ Karácsonyi J., *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, I, Budapest, 1900, p. 91-92.

³² Borovszky J., *Csanád vármegye története 1715-ig*, I, Budapest, 1896, p. 15.

de documentele din secolele ulterioare³³. Peste acestea se suprapune autoritatea centrală, care pare a recunoaște vechea proprietate, însă încearcă să o minimalizeze și să îi substituie noile instituții.

Despre durata funcționării comitatului condus de Chanadinus-Csanád, izvoarele nu menționează nimic, dar fără îndoială existența sa se leagă de cea a titularului său. Nici despre soarta ulterioară a comitelui nu se amintește nimic în cronicile vremii, dar credem că el a supraviețuit regelui Ștefan cel Sfânt. Probabil ieșirea sa de pe scena istoriei trebuie să se fi petrecut la cumpăna secolului al XI-lea sau în a doua sa parte. Acest deziderat îl putem atribui, cu o marjă de eroare, faptului că după moartea regelui Ștefan cel Sfânt, în contextul tulburărilor și al luptelor pentru coroană, nu există mențiuni cu privire la vreo destabilizare a situației din zona Mureșului Inferior, izvoarele păstrând tăcerea cu privire la întreagul teritoriu.

Pentru a urmări evoluția ulterioară a comitatului condus de Chanadinus-Csanád, trebuie surprins modul său de funcționare. În acest sens informațiile sunt nule, dar prin analogie cu modul de funcționare al regatului nou creat, se poate considera că și pe teritoriul bănățean coroana ungară era reprezentată de centre de putere sau cetăți și fortificații. Despre funcționarea acestora există mărturii arheologice și scrise. Prin cucerire, cele vechi au intrat în stăpânirea maghiarilor care, pentru a-și consolida autoritatea, au mai construit altele noi³⁴.

Acest lucru se datora imposibilității ca întregul teritoriu dintre Mureș și Dunăre să fie gestionat doar din Morisena. În toate cetățile ocupate au fost instalate garnizoane, cu rolul de a proteja și administra proprietatea regală. Desigur, la nivelul secolului al XI-lea, centrul de conducere rămânea cetatea de pe Mureș, însă unele cetăți dobândesc atribuții administrative legate de pământul și proprietatea coroanei, fără a deveni identități administrative oficiale.

Intrarea întregului teritoriu în patrimoniul coroanei avea ca urmare gestionarea sa de către un comite, identificat cu Chanadinus-Csanád, în subordinea căruia se aflau toți comandanții cetăților și garnizoanelor. Probabil aceștia apar în textul izvorului hagiografic sub denumirea de *comites*³⁵, dar

³³ Karácsonyi, *Magyar nemzetségek*, p. 91-94.

³⁴ Ferenczi G., Ferenczi I., *Régi várak, új írások. Régészet és rovásrás*, 2006, p. 10-15, 32, 35-41, 47-55; Bóna I., *Az Árpádok korai várairól. 11-12.századi ispáni várak és határvárak*, Debrecen, 1995, p. 16-19.

³⁵ *Vita Sancti Gerardi*, în *SRH*, II, p. 491-493.

numirea lor de către rege³⁶ ridică multe semne de întrebare. Dacă într-adevăr Ștefan cel Sfânt este cel responsabil de instalarea lor la conducerea cetăților, acest lucru se datora intenției de limitare a autorității comitelui și de evitare a unor situații conflictuale anterioare.

Realitățile s-au schimbat în partea a doua a secolului al XI-lea, după moartea lui Chanadinus-Csanád, când în scenă intră comandanții cetăților. Autoritatea lor în întreaga regiune trebuie regândită sub aspect teritorial și politic dar, în lipsa surselor, un asemenea deziderat pare imposibil.

Divizarea comitatului inițial nu s-a produs la un moment dat, ci s-a desfășurat de-a lungul unui interval de timp, delimitat de sfârșitul primei părți a secolului al XI-lea și cumpăna secolului al XII-lea. Întregul proces debutează odată cu transformarea cetăților în centre de putere teritorială, cu atribuții politice și administrative asupra unei părți a proprietății regale, care începe să fie delimitată din punct de vedere jurisdicțional.

1. *Cursul Mureșului Inferior*. Mizând pe ipoteza că autoritatea maghiară era mai puternică pe linia Mureșului, putem aprecia că procesul de fragmentare a comitatului inițial a început în acest loc, odată cu apariția comitatului Arad, organism administrativ ce își datorează dezvoltarea cetății omonime.

Primele informații despre existența comitatului sunt aduse începând cu a doua jumătate a secolului al XII-lea³⁷, dar despre existența cetății există mărturii mai timpurii. Cercetările efectuate la cetatea Arad-Vladimirescu nu surprind o întrerupere a funcționării sale spre sfârșitul secolului al XI-lea³⁸, ci demonstrează, mai degrabă, o locuire continuă.

Pe de altă parte există mărturia izvoarelor scrise. Într-un articol mai recent E. Glück propunea o datare mai timpurie a cetății. Bazându-se pe menționarea toponimului Arasianus într-o versiunea a *Legendei mari a Sfântului Gerard* reprodusă de Arnoldus Wion (1597), considera că această denumire identifică o locație din zona Aradului³⁹. Din informație ar rezulta indirect existența unei așezări sau fortificații ce purta denumirea de Arad și care poate fi datată începând cu ultimii ani de existență a ducatulului lui Ahtum⁴⁰. În lipsa altor dovezi,

³⁶ *que constituerant rex.*

³⁷ I. Hațegan, L. Savulov, *op. cit.*, p. 190.

³⁸ M. Barbu, M. Zobra, *Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu*, în *MCA*, XIII, Oradea, 1979, p. 292-296.

³⁹ E. Glück, *Contribuții cu privire la originea toponimului „Arad”*, în *Ziridava*, XXII, 2000, p. 45.

⁴⁰ *Ibidem.*

această idee a istoricului arădean nu poate fi susținută. În schimb documentele oficiale atestă cetatea începând cu anul 1131⁴¹, tot atunci când a avut loc dieta⁴² unde au fost asasinați nobilii responsabili de orbirea regelui Bela al II-lea, dietă amintită de Cronica pictată de la Viena și cronica lui Thurocz⁴³.

Documentul din 1131 este o întărire a donației lui Andrei, prepozit de Veszprem, către biserica *Sancti Martini in Vrod*, de către regele Bela II și regina Elena⁴⁴. Actul menționa intrarea în posesia bisericii a satelor *Besen, Karadi* și *Rad*, la care se adăugau 35 de libertini, trei vii și șase viticultori⁴⁵.

Cetatea de pământ este amintită prima dată în 1177, moment în care existența unității administrative nu poate fi tăgăduită⁴⁶.

Atestarea cetății poate fi analoagă existenței comitatului, însă lipsa dovezilor lasă deschisă orice discuție, mai ales că acesta din urmă apare menționat de actele oficiale odată cu anul 1214⁴⁷, atunci când este menționat primul său comite. Dar documentul acesta este considerat fals⁴⁸.

Importanța pe care o capătă cetatea în secolele XI-XII se datorează poziției sale strategice. Aflat în apropiere de Morisena, Aradul era un punct nevralgic pe drumul sării, ce venea din Transilvania și se descărca la Segedin. Acest lucru reiese din documentele de mai târziu. Prima mențiune a transportului sării pe cursul Mureșului apare într-un document din 1138⁴⁹, iar într-un privilegiu acordat în 1183 mănăstirii Bistra se vorbește despre dreptul acesteia de a depozita sarea obținută din vamă la Arad sau Seghedin⁵⁰.

Pe aceste baze putem aprecia ființarea cetății Arad cu mult înaintea menționării sale în documente. Dacă stăpânirea liniei Mureșului fusese unul dintre dezideratele esențiale urmărite de regele Ștefan cel Sfânt, este neîndoielnic că cetatea a fost cucerită sau construită încă din această perioadă.

⁴¹ G. Kovach, *Documente referitoare la începuturile Aradului*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 118, 124.

⁴² Există unele supoziții, în istoriografia maghiară, care identifică locul de desfășurare al dietei numit Arad, cu o așezare de lângă Strigoniu.

⁴³ *Chronicon Pictum Vindobonense LXIX*, în Popa-Lisseanu, *Documente privind istoria românilor*, XI, 1937, p. 210-211.

⁴⁴ G. Kovach, *op. cit.*, p. 124, nota 48.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása*, p. 462.

⁴⁷ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1988, p. 119; *CD*, III, 1, p. 163.

⁴⁸ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása*, p. 62.

⁴⁹ Dl. 2635.

⁵⁰ Dl. 25.

Nu același lucru se poate afirma despre comitatul Arad, a cărui constituire a fost ulterioară. Un document emis de regele Ludovic I în anul 1347 pune în discuție existența comitatului încă din secolul al XI-lea⁵¹. Actul oficial amintește o danie a Sfântului Ludovic și a principelui Lampert către prepozitul de la Titel, în care erau cuprinse satele: *Ivanhaza, Vadkert, Szodi, Gyaru, Zăbrani* maghiar și slovac aflate în *comitatus Orod*⁵². Gy. Györffy consideră că dania s-a făcut cândva între 1080-1090, perioadă când exista și comitatul⁵³. Dacă despre cele șase sate menționate se poate afirma că existau în vremea Sfântului Ladislau, în privința comitatului apar semne de întrebare. Formularea textului demonstrează că documentul nu mai reproduce integral cuprinsul actului emis în secolul al XI-lea, ci doar îl folosește ca mărturie. Mențiunea *in tenore privilegii sanctissimorum regis Ladislai* este relevantă în acest sens. În această ordine de idei, considerăm că afirmația *vocatus in Comitatu Orod* nu a fost citată din vechiul document, ci corespunde realităților secolului al XIV-lea. Astfel, această adăugire a fost folosită conform uzuașelor vremii, pentru identificarea localităților. Dar, nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca poziționarea satelor în comitatul Arad să fi existat și în dania emisă de Sfântul Ladislau, mai ales că în continuarea frazei putem citii: *iuxta fluvium Morus habitas*. Desigur, această adăugire este irelevantă pentru simplul fapt că Mureșul străbate Transilvania, însă putem observa o poziționare cât mai exactă a localităților. Nu știm dacă același lucru a fost făcut în cazul vechiului document sau dacă el a fost folosit ca sursă de redactare, însă este neîndoielnic că și în cuprinsul său trebuie să fi existat o poziționare a așezărilor.

Chiar dacă nu se poate realiza o soluționare satisfăcătoare pentru problemele ridicate, documentul emis de Ludovic I lasă deschisă posibilitatea – cu un procentaj de veridicitate mai redus – datării comitatului Arad încă din vremea regelui Ladislau cel Sfânt.

2. *Cursul Tisei Inferioare*. Pe cursul Tisei, maghiarii s-au statornicit mai timpuriu și mai concentrat. De la gura de vărsare a Mureșului până la vărsarea râului Aranca și la sud de acesta, pe teritoriul viitorului comitat Torontal,

⁵¹ DI. 87218.

⁵² *Ibidem: quasdam possessiones sive villas dicte ecclesie Tytulensiss, videlicet Zeudy, Zabraan Magyar, Tothzabraan, Gyarru, Iuanhaza et Vadkerth vocatas in Comitatu Orodensis iuxta flvium Morus habitas, in tenore privilegi sanctissimorum regis Ladislai et ducis Lamperty contentas*. Regest în varianta electronică la adresa <http://mol.arcanum.hu/dldf>.

⁵³ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1963, p. 177-188.

prezența noilor veniți s-a făcut simțită constant după înfrângerea lui Glad. Așa cum susțin izvoarele, în această zonă căpetenia Boyta a primit din partea ducelui Arpad posesiunea *Torhus* care, în linii mari, cuprindea câmpia dintre Taras, Becicherecul Mare, Beodra și Bárdány⁵⁴. Toponimul de origine maghiară este pus pe seama unui fiu sau căpetenie a lui Arpad⁵⁵.

În timpul regelui Ștefan cel Sfânt cursul inferior al Tisei reprezenta linia de începere a ofensivei împotriva ducatului lui Achtum și, totodată, zona în care stăpânirea maghiară se instalează cel mai rapid. Înfrângerea acestuia din urmă determină repartizarea proprietăților învingătorilor.

La întemeierea primului comitat, în secolul al XI-lea, o mare parte a teritoriului a intrat în patrimoniul coroanei, în timp ce un procent mai redus a devenit proprietate privată. Despre aceste lucruri ne informează documentele din secolul al XIII-lea și următorul, care atestă existența familiilor nobiliare, proprietare de pământ⁵⁶. În rândul acestora se numără mai ales descendenții lui Achtum și Chanadinus-Csanád. Dacă urmașii lui Achtum mai posedau, la începutul secolului al XIV-lea, trei sate în comitatul Cenad, aflate în apropierea hotarelor comitatului Arad⁵⁷, cei din neamul Cenad beneficiau de proprietăți la vest de cetatea Morisenei, mai ales în apropierea Tisei. În aceeași zonă sunt identificate posesiuni ale cetății de pe Mureș⁵⁸. Dar proprietăți importante ale descendenților lui Chanadinus-Csanád sunt atestate de documente, pentru secolul al XIII-lea, și la sud de Aranca, în nordul comitatului Cuvin⁵⁹, porțiuni unde în secolul al XIV-lea va fi constituit comitatul Torontal.

Tocmai cauza întemeierii acestui comitat, și anume concentrarea bisericilor și a comunităților catolice în nord-vestul comitatului Cuvin, ce a determinat întemeierea arhidiaconatului de Torontal⁶⁰, demonstrează încetățenirea timpurie a stăpânirii maghiare pe malul stâng al Tisei.

După cum observăm, de la gura de vărsare a Mureșului până în apropiere de Becicherec au dominat proprietatea privată și domeniile cetății Morisena. În

⁵⁴ Borovszky, *Torontál*, p. 340.

⁵⁵ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 308.

⁵⁶ Idem, *Az Árpád-kori*, 1963, p. 837-839.

⁵⁷ *Anjou-kori oklevéltár*, IV, 155-158, p.65; Gy.Györffy, *Az Árpád-kori*, 1963, p. 869, 872-873.

⁵⁸ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1963, p. 837-839.

⁵⁹ Idem, *Az Árpád-kori*, 1987, p. 311.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 312.

aceeași zonă sunt concentrate parohiile capabile să plătească zeciuiala, datorită faptului că o mare parte a comitatului Cuvin este dominată de ortodoxie. Aceste realități demonstrează înrădăcinarea elementelor și instituțiilor maghiare în această parte a Banatului medieval care, fiind în vecinătatea regatului, a intrat mult mai repede în sfera sa de dominație.

3. *Câmpia Timișului*. În partea centrală a teritoriului pătrunderea maghiarilor, orientată spre cursurile râurilor Timiș și Bega, a fost facilitată de relieful de câmpie. Cu toate acestea nu sunt amintite de documente cetăți sau fortificații în perioada secolului al XI-lea.

Doar unii cercetători identifică toponimul menționat de Anonymus sub numele de Vadul Nisipurilor⁶¹, datorită citirii greșite a textului, cu o cetate⁶². Cu toate că s-a încercat o datare timpurie, în intervalul 1030-1040, a unui centru de putere din zona Timișului, doar pe logica conform căreia arhidiaconatele menționate de *Legenda major* au ca echivalente laice comitatele⁶³, nu există mărturii concrete în acest sens.

Despre cetatea Timișoarei avem informații doar de la mijlocul secolului al XII-lea, din mărturiile geografului arab Idrisi, care localizează așezarea la sud de Tisa⁶⁴. Acesta nu menționează dacă era o cetate de pământ întărită cu șanțuri sau ziduri de apărare.

Apariția cetății Timișoara în textele documentelor este târzie față de atestarea primului comite de Timiș. Un act oficial, emis de Andrei al II-lea (1205-1235) în anul 1212 pentru înnobilarea comitelui Sebus, ce s-a distins printre slujitorii fideli ai coroanei, enumeră moșiile concesdate acestuia, aflate în comitate diferite. Printre acestea se numără proprietatea *Gyad* (Gad), întinsă de patru pluguri, pe care regele o scoate de sub autoritatea cetății Timiș și o dăruiește comitelui⁶⁵. Este prima menționare, în documentele oficiale, a cetății Timișoara, dar existența ei trebuie să fi fost mult mai timpurie.

⁶¹ Anonymus, cap. XLIV.

⁶² Adrian Bejan, *Evoluția societății postromane și românești din Banat în secolele III/IV-XIV. Reper evolutive fundamentale*, în *SIB*, XVI, 1993, p. 139.

⁶³ Szentkláray J., *Temesvár sz. kir. város története a vár keletkezéséről 1850-ig*, p. 1-2.

⁶⁴ Petrovics I., *A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből*, Szeged, 2008, p. 31.

⁶⁵ Ortvy T. (ed.), Pesty F., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, IV, Pozsony, 1896, p. 1-2; *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 155.

Spre deosebire, comitatul Timiș este menționat pentru prima oară într-un act al regelui Bela al III-lea, emis în anul 1177⁶⁶, prin care întărea testamentul lui Caba cu privire la bunurile lăsate mănăstirii Sf. Martin din Pannonhalma. În lista demnitarilor care au asistat la întărirea acestui testament se numără *Pancracius comes Temissiensis*⁶⁷. Fără îndoială centrul de putere al comitelui Pancracius trebuia să fie localizat într-o cetate, cel mai probabil Timișoara, a cărei teritoriu administrativ era comitatul Timiș. Însă conform organizării administrative din regat, cetățile erau mai timpurii decât comitatele.

Istoriografia românească a încetățenit ideea conform căreia comitatul Timiș s-a format independent de vechiul comitat condus de Cenad, în a doua parte a secolului al XII-lea, și ar fi cuprins un teritoriu important, din care ulterior s-au desprins comitatele Cuvin și Caraș⁶⁸. Însă acest lucru intră oarecum în contradicție cu ipoteza ce susține pătrunderea etapizată a stăpânirea maghiare din punct de vedere teritorial în Banatul medieval.

Chiar dacă în această zonă s-au produs unele perturbări provocate de invazii și conflicte armate, stăpânirea maghiară nu a fost înlăturată, ci slăbită.

Un exemplu concret au fost tulburările create de luptele împotriva invaziei cumanilor. La sfârșitul secolului al XI-lea aceștia au pătruns pe teritoriul bănățean, pe care au început să-l stăpânească, până la gurile Timișului și Carașului. Cumanii și-au stabilit punctul central între Timiș și Pogăniș, dar intervenția energetică a regelui Ladislau cel Sfânt i-a adus sub stăpânire maghiară. Însă pacificarea zonei a fost zădărnicită de o a doua pătrundere, prin respingerea căreia amenințarea cumană a fost înlăturată. Respingerea acestor atacuri concomitente a fost realizată de același rege înainte de începutul secolului al XII-lea, fapt pentru care s-a susținut că liniștea și dezvoltarea regiunii a fost asigurată pentru câteva decenii⁶⁹.

În linii mari, direcția de pătrundere a maghiarilor la sud de Mureș a urmat două sensuri: de la nord spre sud și de la vest spre est.

Pe de altă parte este lipsit de temei să considerăm că populația autohtonă sau conducătorii locali se aflau, începând cu secolul al XI-lea, într-o stare de

⁶⁶ Wenzel G. data documentul între 1173-1175, *AUO*, I, p. 69-70.

⁶⁷ *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 6.

⁶⁸ Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Bantului*, Timișoara, 1990, p. 77; Șt. Pascu, *Voievodatul*, IV, p. 116

⁶⁹ Szentkláray J., *Temes vármegye története. A legrégibb kortól az 1867 évi alkotmányos kiegyezésig*, 1912, p. 261-261 (în continuare Szentkláray, *Temes vármegye*).

independență față de regat, excepție făcând doar stăpânirea cumanilor, însă pentru un timp scurt. Numirea lui Chanadinus-Csanád la conducerea comitatului a reprezentat trecerea spre penultima etapă a cuceririi maghiare, care se va încheia odată cu întemeierea banatului de Severin. Astfel, este neîndoielnic că autoritatea regală s-a instalat între Mureșul Inferior și Dunăre din vremea lui Ștefan cel Sfânt, dar modul în care și-a făcut simțită prezența a alternat în funcție de contextul politic extern.

În această ordine de idei considerăm apariția comitatului Timiș odată cu întărirea centrului său de putere, din punct de vedere administrativ și lărgirea atribuțiilor sale asupra unor teritorii mai întinse, fapt ce a dus la desprinderea de comitatul inițial. Acest lucru este susținut de experiențele invaziilor cumane, care au determinat întărirea stăpânirii în zonă și evitarea altor precedente prin consolidarea fortificațiilor și cetăților de pământ și lemn.

O asemenea fortificație, care a devenit centru de putere, trebuie să o identificăm în cetatea înconjurată de râul Timiș, ce avea să administreze tocmai teritoriul în care cumanii și-au stabilit centrul de acțiune. Pe baza acestor premise putem afirma că întemeierea comitatului s-a produs în intervalul dintre sfârșitul secolului al XI-lea și începutul celui următor, chiar dacă o mare parte dintre cercetători consideră că a avut loc în prima parte a secolului al XII-lea⁷⁰. Desigur, documentele păstrează tăcerea în această direcție, însă este neîndoielnic că întemeierea comitatului este mai timpurie decât apariția sa în actele oficiale, care nu îl privesc direct, ci menționează alte teritorii.

4. *Cursul Dunării, dintre gurile de vărsare ale Tisei și Cernei*. Pe linia Dunării triburile maghiare și-au început pătrunderea în vremea ducelui Glad pe care, așa cum menționează Anonymus, după ce l-au învins pe râul Timiș, l-au asediat în cetatea Cuvin. Nevoit să se predea, Glad a facilitat înaintarea invadatorilor până la *Urschia*, unde au zăbovit timp de o lună⁷¹. Mai mult, Constantin Porfirogenetul afirma, pe la 950, că teritoriul aflat la nord de Dunărea Inferioară, unde curg râurile Mureș, Bega și Timiș⁷², aparținea Ungariei. Cu toate acestea, evenimentele ulterioare au demonstrat necesitatea recuceririi zonei.

⁷⁰ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása.*, p. 464.

⁷¹ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XLIV, în *SRH*, I, p. 88-92.

⁷² *De administrando imperio*, cap. XL., în *A Honfoglalás korának írott forrásai*, redactor Kristó Gy., Szeged, 1995, p. 130.

La începutul secolului al XI-lea regele Ștefan cel Sfânt era hotărât să desființeze formațiunea politică condusă de Achtum și să alipească teritoriul acestuia tânărului stat maghiar. Rezultatul acestui deziderat a fost constituirea unui comitat întins de la Mureș până la Dunăre și condus de la Morisena de către comitele Chanadinus-Csanád⁷³.

4a. *Comitatul Cuvin*. Chiar dacă unii cercetătorii maghiari îl consideră ca întemeietor al comitatului Cuvin pe Ștefan cel Sfânt⁷⁴, lipsa dovezilor scrise face vulnerabilă această premisă mai ales că documentele oficiale amintesc comitatul începând cu secolul al XIII-lea.

Apariția comitatului Cuvin trebuie coroborată cu dezvoltarea cetății omonime, a cărei atestare precede existența comitatului cu aproape trei secole. Menționată de Anonymus ca loc de refugiu al ducele Glad, cetatea a fost considerată sediul formațiunii prestatale. Asediului la care a fost supusă nu a determinat distrugerea sa, rămânând mai departe sub autoritatea lui Glad, care probabil a lăsat-o moștenire urmașului său.

Mai mult, unii autori consideră că cetatea a rezistat și migrațiilor barbare din secolele V-VIII, construirea ei fiind atribuită împăratului Constantin cel Mare. Astfel, cetatea Cuvin ar fi identică cu castrul *Constantia*, amintit de *Notitia Dignitatum*⁷⁵.

În timpul conflictului dintre Achtum și Ștefan cel Sfânt nu se mai fac referiri la fortificație, însă există unele mărturii despre existența sa în a doua parte a secolului al XI-lea⁷⁶. Cronica compusă în secolul al XIV-lea amintește de *urbs Keue* în legătură cu evenimentele din anul 1072⁷⁷. În baza acestei dovezi istoricul Kristó considera că întemeierea comitatului Cuvin a avut loc în partea a doua a secolului al XI-lea. Astfel, acesta a fost primul comitat care s-a desprins din marele comitat Cenad, după care au urmat Arad, Timiș și Caraș⁷⁸.

Alte informații amintesc cetatea în secolul al XII-lea, dintre acestea demnă de menționat este cea adusă de geograful arab Idrisi, care vorbește de orașul înfloritor *Kāuin*, care beneficia de piețe și meșteșugari. Potrivit cronicarului arab, Cuvin era așezat la Dunăre, la patru zile de mers pe jos distanță

⁷³ *Vita Sancti Gerardi*, în *SRH*, II, p. 491-493.

⁷⁴ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 308; Szentkláray, *Krassó*, p. 114-116.

⁷⁵ Bóna I., *Az Árpádok korai várairól*, p. 23.

⁷⁶ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 317.

⁷⁷ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentpétery I., I, p. 377.

⁷⁸ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása*, p. 465.

față de Cenad⁷⁹. Dovezile despre funcționarea cetății se înmulțesc în secolul următor, atunci când este poziționată lângă Dunăre și reprezenta un punct de graniță care separa regatul de Bulgaria⁸⁰. Acest lucru este întărit și de evenimentul în care a fost implicat legatul papal, cardinalul Leon, la începutul secolului al XIII-lea. La întoarcerea din Bulgaria, legatul a fost reținut de comitele castrului Cuvin și păzit de 300 de soldați deoarece regele Emeric i-a interzis, din motive politice, trecerea prin Ungaria⁸¹.

În schimb, despre existența comitatului Cuvin mărturiile sunt mai târzii și mai puține. O primă informație ce poate fi luată în discuție este cea legată de așezarea *Begej* menționată într-un document datat în vremea Sfântului Ladislau (1077-1095). Documentul a fost pierdut, însă textul său a fost inserat în diploma emisă de Sfântul Ștefan la 1015⁸². Cuprinsul acestuia se referă la hotarele proprietății *Begej* oferite abației de la Pécsvárad, fără a se menționa apartenența sa la vreun comitat⁸³.

Chiar dacă așezarea *Begej* va fi localizată în comitatul Cuvin, în secolele ulterioare textul documentului în cauză nu demonstrează posibilitatea ca la sfârșitul secolului al XI-lea să fi existat acest comitat.

În perioada secolului al XII-lea nu se face nicio mențiune cu privire la existența comitatului, singurele referințe aflându-se într-un document care amintește alte posesiuni ale abației de la Pécsvárad⁸⁴. Actul, emis la 1193, prin care regina Eufrosina acorda, în localitatea Halaz, o serie de proprietăți cruciaților de la Székesfehérvár, amintește pădurea Culpen, aflată în posesia călugărilor benedictini⁸⁵. Nu se face nicio referire la existența comitatului Cuvin, care este menționat, în actele oficiale, abia din 1208, an în care este datat documentul în cuprinsul căruia îl găsim pe *Nicolaus curiali comite Keweensem*⁸⁶.

⁷⁹ K. Miller, *Arabische Welt-und Länderkarten. Die kleine Idrisikarte vom jahr 1192 n. Chr.*, I/3, Stuttgart, 1926, p. 77; Elter I., *Magyarország Idrisî földrajzi művében (1154)*, în *AUSz-Historia*, LXXXII, 1985, p. 59-61.

⁸⁰ *Ad regni terminum, pervenit ad castrum quod vocatur Keve, ubi solo Danubio mediante regnum Ungarie a Bulgarorum prov. separatur*, Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 317.

⁸¹ *CD*, II, p. 433-434.

⁸² Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 315.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *DI*, 27.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *DI*, 47.

După cum se poate observa acest Nicolae deține funcția de *curialis comes*, în legătură cu care Engel Pal atrăgea atenția că nu trebuie identificată cu cea de comite, ci mai degrabă se referea la locțiitorii acestuia⁸⁷. În această ordine de idei, Nicolae nu este comite al Cuvinului, ci doar locțiitorul titularului. În lipsa altor informații nu putem ști cine era comitele în acest timp. Abia în anul următor documentele vorbesc de *Mart-o Kewiensî*⁸⁸. Se poate considera că acest Martin, amintit în documentele ulterioare anului 1209, era titularul comitatului, iar locțiitorul său era Nicolae. În regat era o practică des întâlnită ca un comite să aibă în subordine mai multe comitate, pe care le administra cu ajutorul locțiitorilor, numiți *curiali comes*⁸⁹.

Însă apariția comitatului Cuvin este mai timpurie. Acest lucru este demonstrat de un document emis de Ladislau al IV-lea în anul 1272, în cuprinsul căruia a fost inserat textul unui act pierdut, atribuit regelui Emeric, atunci când arhiepiscop de Calocsa era Saul⁹⁰. Printre demnitarii menționați în textul datat la 1201⁹¹ se numără *Achilleo curialis et Kewiensî*. Acesta este primul comite cunoscut al Cuvinului și, totodată, avem confirmarea existenței mai timpurii a comitatului.

Revenind la ideea inițială, considerăm că atestarea târzie - în actele oficiale - nu poate corespunde momentului întemeierii comitatului, fapt sugerat de exemplele de mai sus, iar pe de altă parte, comitatul Cuvin este menționat posterior comitatului Caraș. Aceste realități demonstrează imposibilitatea de a corela întemeierea comitatelor cu apariția lor în documente. Având certitudinea că direcțiile cuceririi maghiare au fost nord-sud și vest-est, putem afirma că apariția comitatului Cuvin a fost anterioară constituirii comitatului Caraș, sau cel puțin analoagă. De asemenea, este exclusă orice jurisdicție a comitatului Timiș asupra teritoriilor de lângă Dunăre, de la gura Tisei până la cetatea Haram. În această direcție nu există niciun fel de dovezi.

Pe baza acestor premise menționăm că întemeierea comitatului Cuvin a avut loc în perioada secolului al XII-lea. Spre deosebire de Cenad și Arad,

⁸⁷ P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006, p. 100.

⁸⁸ Györffy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 317.

⁸⁹ P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 100.

⁹⁰ Dl. 40.

⁹¹ *Ibidem*.

Cuvin a fost proiectat ca un comitat de graniță, cu rolul de a întâmpina eventualele atacuri pornite din sudul Dunării.

Astfel, întemeierea lui s-a datorat întăririi malului stâng al Dunării, în contextul războaielor destul de frecvente în secolul al XII-lea. După cum am putut observa, cetatea Cuvin era funcțională în această perioadă și, probabil, era organizată ca un castru de graniță cu scopul de a supraveghea linia dintre gura de vărsare a Timișului și Caraș. Situația se datora relațiilor tot mai tensionate dintre Ungaria și Imperiul Bizantin. Animositățile se declanșează la sfârșitul deceniului trei, atunci când regele Ștefan al II-lea (1116-1131) atacă imperiul datorită faptului că împăratul Ioan al II-lea Comnenul îl adăpostea pe unchiul și rivalul său la tron, Almoș. Ca răspuns, armatele bizantine pătrund la nord de Dunăre⁹², în apropiere de Haram, și înfrâng oștile maghiare pe Caraș. Conflictul se mută în ținutul Srem și la sud de Dunăre, însă până la moartea regelui între cele două părți se încheie pacea⁹³. Pentru două decenii luptele sunt sistate, dar statul maghiar încearcă să-și creeze un sistem de alianțe împotriva Bizanțului⁹⁴. Războiul reizbucnește în 1149, atunci când regele Geza al II-lea (1141-1162) aflat sub tutela banului sârb Belos, acordă sprijin marelui jupan sârb împotriva împăratului Manuel Comnenul. Armatele bizantine își fac simțită iarăși prezența la nordul Dunării, unde atacă cetatea Cuvin și teritoriul de graniță⁹⁵. Războiul durează până în 1155, când sârbii, aliații regelui, sunt învinși, iar acesta încheie pace cu imperiul⁹⁶.

Datorită acestor situații conflictuale, care începuseră încă din 1141, granița sudică a Ungariei a fost întărită și pregătită pentru atacurile bizantine. În intervalul 1141-1155 cetățile de la Dunărea Inferioară reprezentau principalul obstacol în fața armatelor imperiale, realități ce presupuneau întărirea și organizarea lor. Întemeierea comitatului Cuvin sau, cel puțin, a comitatului de cetate a avut loc în această perioadă, mai ales că războiul împotriva Bizanțului fusese premeditat, situație ce necesita organizarea graniței dunărene.

Dacă prima etapă a întemeierii comitatului ca unitate administrativă era transformarea cetății într-un centru de putere, în a doua parte se realiza

⁹² Nichita Choniates, în *FHDR*, III, București, 1975, p. 247.

⁹³ Szentkláray J., *Temes vármegye*, p. 263; S. Borovszky, *Torontál*, p. 343.

⁹⁴ P. Engel, *op. cit.*, p. 78-79.

⁹⁵ Borovszky S., *Temes vármegye*, Budapest, p. 263.

⁹⁶ P. Engel, *op. cit.*, p. 78-79.

delimitarea teritoriului. Nu există dovezi care să certifice lărgirea autorității administrative a cetății Cuvin asupra unor teritorii ale comitatului Timiș. Pe de altă parte, întemeierea mai timpurie a comitatului Timiș nu a determinat intrarea teritoriile de graniță sub jurisdicția sa. Considerăm că zona de graniță a rămas, la data întemeierii comitatului, sub autoritatea Morisenei și a cetăților de lângă Dunăre fără a presupune, în cazul acestora, întemeierea oficială a organismelor administrative, cu teritorii bine delimitate.

Situația se precipită în momentul debutului tensiunilor de graniță, a căror urmare a fost crearea comitatelor limitrofe, a căror sedii se găseau pe Dunăre.

Conflictele de la cumpăna secolului al XII-lea au reprezentat motive întemeiate pentru a se lua măsuri în privința securizării liniei Dunării, iar autoritatea coroanei avea forța necesară acestui deziderat, chiar dacă influența banului Belos înclina deseori balanța. Despre acest lucru vorbește episcopul Otto de Freising care, însoțind armatele cruciate ce traversau Ungaria, observa că nobilii maghiari sunt supuși credincioși ai regelui, evitând cu orice preț ofensarea acestuia⁹⁷.

În perioada următoare, chiar dacă războaiele maghiaro-bizantine continuă, situația se destabilizează în ambele tabere. Dacă în regat, după moartea lui Geza al II-lea, începeau luptele pentru tron, în care se implicau și bizantinii, imperiul își pierde mare putere odată cu moartea lui Manuel Comnenul din 1180. Venirea lui Bela al III-lea la cârma statului, în 1172, determină reîntărirea instituției centrale, însă fidelitatea sa față de împăratul Manuel aduce normalizarea relațiilor cu Bizanțul⁹⁸.

Într-un asemenea context istoric, perioada de domnie a regelui Geza al II-lea corespunde acțiunilor de întărire și organizare a graniței sudice. Întemeierea comitatului Cuvin reprezenta tocmai aspectul administrativ al organizării militare a graniței de la gura de vărsare a Tisei până în apropiere de Orșova.

4b. *Comitatul Caraș*. Aceleași realități au determinat crearea comitatului Caraș, care, neîndoielnic, este legat de întemeierea comitatului Cuvin. După cum se poate vedea pe hărțile administrative privitoare la secolele XIII-XIV, ambele comitate au un teritoriu redus și concentrat în jurul centrelor de putere,

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 81.

care se află pe Dunăre. Aceste realități oglindesc caracterul defensiv pe care îl cumulează aceste comitate prevăzute pentru apărarea liniei Dunării.

Pe baza materialului numismatic, stăpânirea maghiară este atestată de-a lungul Dunării, pe linia cuprinsă între Caraș și Cerna, încă din perioada secolului al XI-lea. Monedele maghiare timpurii, date în general între 1077-1100, au fost descoperite la Mehadia, Moldova Veche, Pescari și Orșova⁹⁹. Dar dovezile numismatice nu pot verifica organizarea teritoriului și constituirea comitatelor în această perioadă.

Informațiile despre comitatul Caraș sunt și mai puține decât în celelalte cazuri. Urmând unele ipoteze mai vechi, G. Györffy consideră, fără a aduce argumente, că Sfântul Ștefan a întemeiat comitatul de hotar (*marchia*) cu sediul la Carașova (*Krassó*), pe care o identifică cu Haram, afirmând că aceasta din urmă purta numele de Carașova înainte de ridicarea cetății din munții Aninei¹⁰⁰. Se cuvine să facem distincție între cetatea Haram și Carașova, care este localizată în apropierea cheilor Carașului și despre existența căreia aflăm informații concrete abia începând cu anul 1323¹⁰¹.

Problemele ridicate de identificarea cetăților au fost clarificate în studii recente¹⁰². Astfel, cetatea Haram este cea denumită în literatura maghiară *Krassóvár*, iar Carașova apare sub numele de *Krassófvár*, și mențiunile referitoare la ea trebuie căutate doar după 1323¹⁰³. Cu alte cuvinte, documentele anterioare acestui an se referă la cetatea de la Dunăre.

Totuși există unele informații ce aduc în discuție căutarea cetății Carașova, în actele oficiale, înainte de deceniul trei al secolului al XIV-lea.

Un document controversat, emis de regele Andrei al II-lea (1205-1235) pe la 1227, care nu s-a mai păstrat, dar al cărui text a fost găsit într-un transumpt deteriorat, eliberat de principele Gabriel Bathory în anul 1611¹⁰⁴, aduce în discuție

⁹⁹ A. Bejan, *Organizarea politico-administrativă a românilor bănățeni în secolele XI-XII*, în *SIB*, XIV, p. 87.

¹⁰⁰ Gy. Györffy, *Az Árpád-kori*, 1987, p. 488-489.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 489.

¹⁰² Oța L., Oța S., *Cercetările arheologice de la Carașova-Grad (com. Carașova, județ Caraș-Severin). Campaniile arheologice din 1998, 2000 și 2001*, în *MCA* (S.N.), IV, 2008, p. 3-4; Idem, *Historical and archaeological data regarding the fortress from Carașova hill Grad, commune Carașova, Caraș-Severin District*, în *MN*, 18, 2006, p. 3-13.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 229. Traducerea documentului a urmărit două copii moderne: cea din Fejér, *CD*, III, 2, p. 483-484 și G. D. Teutsch, Fr. Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte*

posibilitatea ca cetatea Carașova să fie atestată mai timpuriu. Textul cuprinde: cererea adresată regelui Andrei al II-lea de nobilii din neamul Nopoc-mezte pentru a reinnoi un privilegiu vechi din vremea regelui Coloman (1195-1116), textul acestui privilegiu și confirmarea monarhului, întărită cu pecetea sa dublă¹⁰⁵.

În privilegiu se face referire la *civitate Crassou*¹⁰⁶, unde ar fi fost *princeps* Mesta, care a primit cetatea de la rege¹⁰⁷. Aceasta ar fi cea mai timpurie atestare a cetății Carașova și a primului său comite. Titlul de *princeps* pe care îl poartă Mesta este echivalent cu cel de comite, fapt certificat de practicile izvoarelor care îi numeau pe comiți *princeps* sau *dux*¹⁰⁸. Dar textul privilegiului este confuz și fragmentar, iar ceea ce vrea să transmită este greu de înțeles, motiv pentru care a fost considerat fals. Doar textul ce provine din actul regelui Andrei al II-lea este considerat veridic¹⁰⁹.

Pe de altă parte, a fost înaintată ipoteza potrivit căreia cetatea numită *Crasson*, *Crassou* sau *Kraszón* ar fi de fapt Crasna, mai ales că principele Gabriel Bathory a emis transumptul la cererea lui Grigore Hidy, vicecomite de Crasna¹¹⁰.

În lipsa altor dovezi, atestarea timpurie a cetății Carașova doar pe baza acestui document este îndoielnică. Privilegiul confuz și textul preluat dintr-un transumpt deteriorat, emis în secolul al XVII-lea, ridică multe semne de întrebare cu privire la existența cetății la sfârșitul secolului al XI-lea.

Dar cetatea de lângă Dunăre, Haram, este menționată încă de Anonymus, care o identifica cu punctul cel mai sudic al formațiunii politice conduse de Glad¹¹¹. În perioada secolului al XI-lea nu se face nicio referire la existența cetății, care este amintită în secolul următor cu ocazia conflictului dintre Ștefan al II-lea și Ioan Comnenul. Autorul Cronicii Pictate afirmă că bizantinii au pătruns în Ungaria pe la Haram cu ajutorul navelor și i-au învins pe maghiari pe râul Caraș, în apropiere de *Borom* (Horom)¹¹². Așezările menționate în cronică, Haram și *Borom* trebuie să fie

Siebenburgens, I, Wien, 1857, p. 41-42 (în continuare *Urkundenbuch*). Editorii *DIR* au preferat traducerea și transcrierea textului latin al lui Fejér, considerat mai complet, însă făcându-se analogii cu cel al lui G. D. Teutsch și Fr. Firnhaber.

¹⁰⁵ *CD*, III/2, p. 483-484.

¹⁰⁶ La Teutsch și Firnhaber, *Urkundenbuch* p. 41-42: *Kraszón*.

¹⁰⁷ *CD*, III/2, p. 483-484.

¹⁰⁸ P. Engel, *op. cit.*, p. 69.

¹⁰⁹ *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 229.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Anonymus, cap. XLIV.

¹¹² *Chronicon Pictum Vindobonense*, cap. LXVIII, în Popa-Lisseanu, *Documente privind*

una și aceeași cetate, și anume Haram, care în această perioadă era principalul centru de putere din zona Carașului.

Alte informații sunt furnizate de cronicarii bizantini Ioan Kinnamos și Nichita Choniates, care fac referiri la cetate cu ocazia descrierilor campaniilor împăraților Ioan al II-lea și Manuel Comnenul împotriva regatului Ungariei¹¹³.

Poziția strategică – între gurile de vărsare ale Carașului și Nerei – și faptul că este printre puținele cetăți atestate în secolul al XII-lea, sunt motive întemeiate pentru a localiza sediul comitatului Caraș la Haram (Horom). Despre existența comitatului, primele mărturii sunt din secolul XIII, dar apariția comitatului trebuie să fi fost mai timpurie decât această primă atestare. În literatura de specialitate au fost înaintate mai multe intervale de timp pentru apariția sa: începutul secolului al XI-lea¹¹⁴, prima¹¹⁵ și a doua¹¹⁶ parte a secolului al XII-lea și prima parte a secolului al XIII-lea¹¹⁷.

Dar contextul politic prezentat lasă aceleași considerații cu privire la crearea comitatului Caraș, și anume intervalul dintre 1141-1155, când teritoriile de la Dunăre sunt scena pe care se desfășoară principalele evenimente legate de disputele maghiaro-bizantine.

Faptul că putem vorbi de existența celor cinci comitate din Banatul medieval înainte de sfârșitul secolului al XII-lea se datorează în mare parte evenimentelor conflictuale de la Dunărea Inferioară, care certifică existența autorității maghiare la est de Tisa și pe cursul Mureșului.

În concordanță cu această situație este informația dintr-un document, datat la 1184, care enumeră veniturile regale și episcopale din Transilvania. Textul face referire la suma de 25 000 mărci, pe care monarhul o primește într-un an de zile de la comiții săi, în număr de 72¹¹⁸. Pe lângă aceasta, fiecare din cei 72 de

istoria românilor, XI, 1937, p. 86: *Venientesque transiverunt Hungariam in Haram et hungari aliquod impedimentum facere non poterant, quia greci per ingenia inflammabant ignes sulphureos in naves hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant. Misit itaque rex omne robur regni sui contra grecos, quibus prefecit Setephel. Qui uenientes pugnaverunt cum grecis ultra riuulum Karaso uersus Borom.*

¹¹³ Györfy Gy., *Az Árpád-kori*, 1987, p. 487-488.

¹¹⁴ Borovszky S., *Csanád vármegye*, p. 22; J.Szentkláray, *Temes vármegye*, p. 250.

¹¹⁵ Pauler Gy., *A Magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, I, ed. a II-a, Budapest, 1985, p. 250.

¹¹⁶ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása*, p. 467.

¹¹⁷ Hóman B., Szekfű G., *Magyar Történet*, I, Budapest, 1935, p. 564.

¹¹⁸ *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 10.

comiți au datoriat să-l găzduiască odată pe an pe suveran și să-i acorde, la masă, suma de 100 sau 200 de mărci¹¹⁹. Numărul comiților era raportat la întregul regat și nu la Transilvania, existând astfel confirmarea faptului că, la nivelul celei de a doua jumătăți a secolului al XII-lea, în întregul stat existau 72 de comiți.

Banatul de Severin. Cucerirea Banatului medieval se încheie odată cu întemeierea banatului de Severin. Constituirea acestei instituții politico-administrative reprezintă și atestă maxima înaintare a statului maghiar pe linia Dunării Inferioare.

La întemeiere, banatul de Severin nu putea să cuprindă decât partea estică a Banatului, iar dincolo de Carpați o porțiune ce ar corespunde județului Mehedinți. Căutând momentul apariției organismului administrativ, istoricul Maria Holban ajunge la concluzia că acesta nu a fost creat în urma campaniei maghiare împotriva Vidinului ci, din contră, crearea noii instituții a determinat animozitățile cu bulgarii¹²⁰.

Atestarea banatului de Severin este legată de discutatul document, datat la 22 august 1233, care nu s-a mai păstrat, însă textul său a fost reprodus după transumptul emis de Robert, arhiepiscopul de Strigoni, la 19 februarie 1234¹²¹. Cuprinsul textului se referă la jurământul principelui Bela că va respecta acordul încheiat între legatul papal, Iacov de Preneste, și tatăl său, Andrei al II-lea. Pentru întărirea promisiunii alături de el jură o serie de demnitari în rândul cărora se evidențiază Luca, ban de Severin¹²².

În general s-a considerat că întemeierea acestei instituții administrative a avut loc în jurul anului 1230, după alte opinii în intervalul dintre primăvara lui 1232 și luna august a anului 1233¹²³. Istoricul Viorel Achim propune această perioadă, motivând că banatul de Severin a fost creat de coroana ungară, conform obiectivului de întărire a frontierelor sud-estice, în contextul conflictelor militare cu Bulgaria. De asemenea, noua structură teritorială reprezenta un avanpost pentru acțiuni militare în direcția nord-vestică a statului bulgar, a „Cumaniei”

¹¹⁹ *Ibidem.*

¹²⁰ M. Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 57-63.

¹²¹ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/1, p. 126; *DIR*, C, XI-XIII, I, p.264; *CD*, III/2, p. 347-348.

¹²² *DIR*, C, XI-XIII, I, p. 264.

¹²³ Viorel Achim, *Despre vechimea și originea Banatului de Severin*, în *RI*, 5, 1994, 3-4, p. 236.

de la est de Olt și a Constantinopolului. Mai mult, regalitatea maghiară, prin această unitate administrativă, controla calea de comunicație dintre Câmpia Panonică și Vidin, având accesul deschis spre acest punct strategic de la Dunărea Inferioară. În acest context, banatul de Severin cuprindea teritoriile dintre Munții Banatului, din zona Cazanelor și Olt¹²⁴. Înstăpânirea maghiară asupra acestei zone destul de vaste certifică finalizarea cuceririi Banatului medieval, a cărui parte sud-estică intră în componența noii structuri administrative, de graniță.

Despre existența banatului de Severin, anterior deceniului patru, nu există informații scrise, iar cercetările arheologice nu aduc alte dovezi¹²⁵.

Așa cum observăm, pătrunderea stăpânirii maghiare în Banat s-a făcut etapizat, începând cu secolul al X-lea și finalizându-se trei veacuri mai târziu. Acest interval de timp poate corespunde mai multor etape de cucerire și de implantare a noilor instituții.

În linii mari, statul ungar a ocupat acest teritoriu în șase etape: 1. Înfrângerea lui Glad și impunerea unei forme vasalice ducatului său; 2. Cucerirea *regnum*-ului lui Achtum și organizarea comitatului cu centrul la Cenad; 3. Întemeierea episcopiei de Cenad; 4. Dezavuarea comitatului condus de Chanadinus-Csanád prin apariția comitatelor Arad și Timiș; 5. Întemeierea comitatelor de graniță Cuvin și Caraș; 6. Crearea banatului de Severin.

Desigur, elementele cuceririi maghiare sunt proprietatea privată și instituțiile laice și ecleziastice, prin mijlocirea cărora sunt create mecanismele regatului arpadian. Până în în a doua parte a secolului al XII-lea toate aceste instituții își vor face apariția în întreg teritoriu delimitat de cursul Mureșului, culoarul Timiș-Cerna, Dunăre și Tisa.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 238-239.

¹²⁵ M. Davidescu, *Cetatea Severinului*, în *BMI*, XXXIX, 1970, 3, p. 9-14.

EL AVANCE DE LA DOMINACION MAGIAR EN EL BANATO
MEDIEVAL DE TIMIȘOARA. CONTRIBUCIONES ACERCA A LA
APARICION DE LAS INSTITUCIONES DE INDOLE OCCIDENTAL

Resumen

Iniciada a finales del siglo IX, la conquista de la región comprendida entre el Marisus Inferior y el Danubio se desarrolla a lo largo de varios siglos y tiene como resultado la instauración de las instituciones de índole occidental.

Las formaciones políticas autóctonas, halladas en un nivel político distinto resultan estancadas en su propia evolución como consecuencia de las influencias aportadas por los conquistadores magiares. A las *obști sătești* (cf. *pre-consejos*), sedes de los *judices* y a los *cnezate* (cf. consejos o pre-ducados) se les superponen los condados y los cómites de las plazas fuertes con sus respectivas funciones administrativas. Este proceso en su conjunto sigue un trayecto inconstante. Si al Ducado de Glad se le impone una relación de vasalidad vagamente definida, la autoridad del príncipe Akhtum llega a competir con el poder de San Esteban. Distintas desde el punto de vista político, las instituciones autóctonas perduran hasta la época del cómite Chanadinus-Csanad. Desde la perspectiva meramente administrativa, algunas fórmulas institucionales sobrevivirán incluso hasta más allá de este punto de inflexión. El estudio del proceso de avance de los magiares entre el Marisus y el Danubio persigue las transformaciones y las evoluciones propias de la formación estatal. Debido a este aspecto el avance de la dominación húngara se produce a lapsos, en una primera fase de manera más ambigua, y después de la creación del Reino alcanza un nivel más y más concreto. Si al principio las instituciones autóctonas parecen funcionar en paralelo a las de índole occidental, aportadas por los magiares por mediación alemana, hacia el final del proceso, éstas últimas sustituyen a las iniciales.